

EL POBLAT IBÈRIC DEL VILAR (VALLS, ALT CAMP)

PEDRO OTIÑA HERMOSO¹
JOSEP MARIA VERGÈS I BOSCH²

RESUM

El poblat ibèric del Vilar és un dels jaciments ibèrics més significatius del Camp de Tarragona. Les dades conegudes fins ara ens permeten indicar que ens trobem davant d'un assentament de grans dimensions que sense dubte devia representar un paper molt important dins l'organització del territori cesetà en època ibèrica. En aquest treball presentem els resultats obtinguts durant la fase d'excavació realitzada l'any 1995 com a conseqüència de la instal·lació de canonades de gas en la zona que a l'antiguitat havia ocupat el poblat.

Paraules clau: El Vilar, poblat, ibèric, cesetà, ceràmica.

SITUACIÓ DEL JACIMENT

El poblat ibèric del Vilar es troba situat a l'extrem est de la ciutat de Valls (Alt Camp), a la zona de l'eixample que fou edificat a finals del segle XIX i inicis del XX. El jaciment ocupa una petita elevació de terreny (230 m.s.n.m.) flanquejada per dos barrancs que s'uneixen poc després de superar-la. El barranc del Catllar, situat al sud-est, presenta un curs d'aigua constant gràcies a l'aport de fonts, actives pràcticament durant tot l'any, mentre que el situat al nord-est, a la zona del Fornàs, és de caràcter estacional.

1. Apartat de Correus 448. 43840 Salou (Tarragona). E-mail: otina@ozu.es
2. Àrea de Prehistòria, Universitat Rovira i Virgili (Unitat d'investigació associada al CSIC), Plaça Imperial Tarraco 1 - 43005 Tarragona. E-mail: verges@prehistoria.urv.es

Les restes conegudes fins avui dia es distribueixen per una àrea d'uns 60.000 m², ocupada actualment per les instal·lacions esportives de la Unió Esportiva Valls, el col·legi Eugeni d'Ors, els edificis d'habitatges que limiten amb la Plaça de l'Estació, les instal·lacions ferroviàries i la línia fèrria Vilanova-Valls, que la divideix en dues parts.

A nivell geològic, el jaciment es troba situat sobre una formació del Miocè superior constituïda litològicament per conglomerats poc rodats, amb elements de natura fonamentalment triàsica i eocena inclosos en una matriu detrítica vermella, i intercalacions d'argiles vermelles.

Des del punt de vista paleogeogràfic, aquests conglomerats amb facies fluvio-torrencials, ocasionalment lacustres, són assimilables al producte de la deposició en un curs de màxima subsidència-escarp-tectònic, on s'instal·la un règim fluvial que rep intensos aportos –cons de dejecció– d'un escarp de falla que encara avui continua funcionant activament al SW (Mont-roig-Reus).

A les conques dels barrancs, especialment a la del Catllar, es documenten dipòsits quaternaris de conglomerats i llims, lligats a dinàmiques torrencials i al·luvials, així com petits cons de dejecció generats per aportacions gravitacionals procedents de l'erosió del mateix relleu.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

L'existència del poblat ibèric del Vilar és coneguda com a mínim des de 1923, moment en què aparegueren les primeres restes com a conseqüència de la construcció del camp de futbol de les Joventuts Nacionalistes (actualment, el camp de la Unió Esportiva Valls). Aquell mateix any es realitzà una intervenció arqueològica per part dels arqueòlegs J. Colominas i J. de C. Serra Ràfols, sense que s'arribessin a publicar els resultats.

Després de la guerra civil, ja durant els anys quaranta, es realitzaren obres d'ampliació de l'estadi, que afectaren de nou al jaciment. Durant la construcció del col·legi Eugeni d'Ors el 1965 es recuperà un important conjunt de materials per part de diferents persones però no tenim constància de la documentació de cap estructura murària.

El 1969, amb motiu de la instal·lació de les línies telefòniques del Passeig de l'Estació, s'obriren una sèrie de rases. Aquell mateix any tingueren lloc les obres de construcció del pavelló d'esports Joana Ballart.

Durant els treballs es tancà la zona i no es permeté l'accés a cap persona aliena a l'obra. Si bé segons els constructors no aparegué cap resta arqueològica es té notícia, a través d'altres persones relacionades amb l'obra, de l'aparició de nombrosos materials, alguns dels quals es troben actualment en col·leccions particulars. Així mateix, el 1971 es recuperà un altre conjunt de materials durant les obres de construcció dels edificis núm. 29 i 31 del Passeig de l'Estació (FABRA, BURGUETE, 1986).

El 1983 es realitzà una intervenció arqueològica al pati del col·legi Eugeni d'Ors, dirigida per X. Solé (SOLÉ 1985), però desafortunadament mai no es va presentar la corresponent memòria d'excavació ni cap publicació dels resultats finals de la campanya. Així doncs, les úniques publicacions referents al poblat ibèric del Vilar corresponen als estudis realitzats pels membres de l'Institut d'Estudis Vallencs. Les diferents publicacions ens aproximen d'una manera directa a la importància del jaciment així com la seva àmplia cronologia (FABRA, BURGUETE, 1984; 1986 i 1989).

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

La intervenció arqueològica d'urgència al poblat ibèric del Vilar es portà a terme entre els dies 3 d'octubre i 3 de novembre de 1995, per part d'un equip format per Carolina Mallol i Francesc Vergès, sota la direcció tècnica d'en Josep M. Vergès. El motiu de la intervenció fou la instal·lació de la xarxa de gas natural a la ciutat de Valls, per part de l'empresa Gas Tarraconense S.A.

El projecte inicial de l'empresa Gas Tarraconense S.A. contemplava la realització de dues rases a la Plaça de l'Estació que, partint de l'extrem oest d'aquesta, es dirigien, una en direcció nord-est, vers l'estació de RENFE (R-9000) y l'altra cap al sud-est, vers el col·legi Eugeni d'Ors (R-3000).

Tot just iniciar-se la construcció de la rasa R-9000 es localitzà una sitja totalment reblerta, amb abundant material ceràmic. Davant l'aparició d'aquestes restes, els enginyers de l'obra consideraren oportú variar el traçat de la conducció, desplaçant-la uns dos metres i mig vers el nord-oest, vora el límit físic del turó, amb l'esperança d'evitar les restes arqueològiques. Per aquest motiu es realitzà la rasa R-6000.

La rasa R-6000 va resultar ser la més interessant. En el seu extrem sud-oest es localitzà el que semblaven les restes d'una estructura formada per blocs de pedra de considerables dimensions –uns 50 cm de costat–, que ocupaven l'ample de la rasa. Malauradament, no es documentaren materials arqueològics associats a aquestes restes, ni tampoc, donades les petites dimensions de la rasa, es pogué aprofundir en el coneixement de les seves característiques. Uns quatre metres al nord-est es documentà un mur (u.e. 6020), orientat en direcció nord-est, gairebé paral·lel a la rasa, que es descobrí en una longitud de 5 m., fins que es perdé de nou fora d'aquesta. Just en aquest punt aparegué un

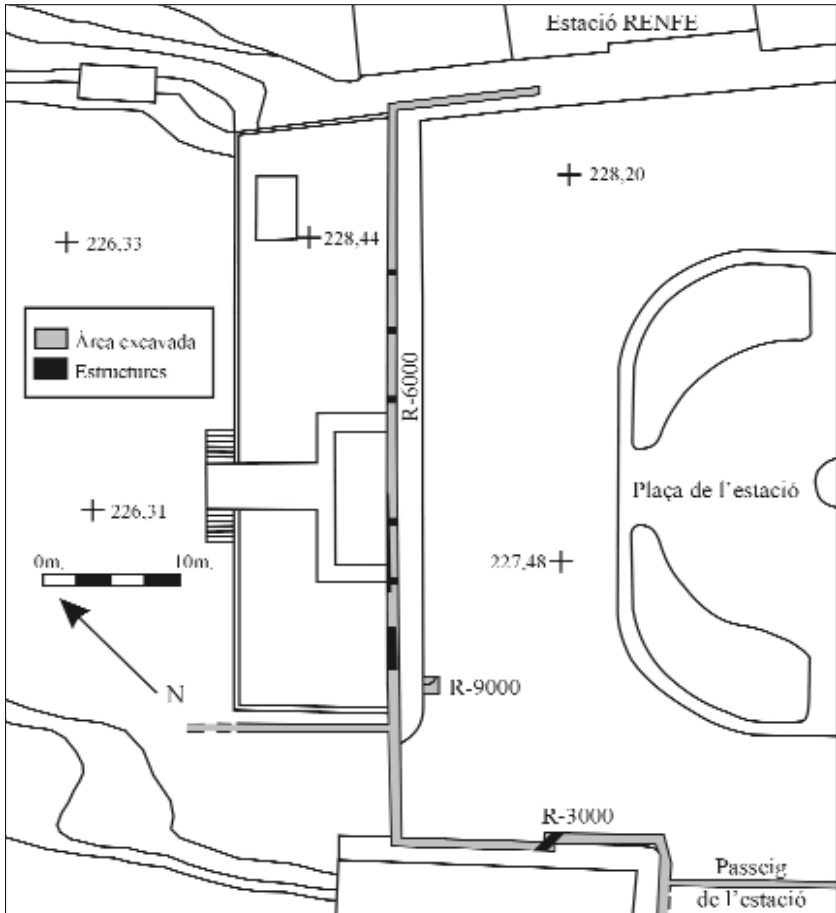

Figura 1. Planta amb la situació de les estructures localitzades durant la intervenció de 1995.

altre mur (u.e. 6030) adossat perpendicularment a l'anterior pel seu lateral sud-est, formant l'angle d'una habitació. Dins d'aquest àmbit es pogueren excavar els nivells d'abandó de l'estructura (u.u.e.e. 6013, 6014, 6015 y 6016). Al nord-est del mur 6030 aparegueren tres nous murs, un a vuit metres de distància (u.e. 6025), un altre a dotze metres i mig (u.e. 6027) i el tercer a setze metres (u.e. 6028), tots ells paral·lels al mur 6030, però sense estratigrafia i molt malmesos, recoberts per sediments d'època moderna.

Durant la realització de la R-3000 aparegué un mur orientat est-oest (u.e. 3002) al que se li associava un nivell d'enderroc (u.e. 3001) situat al seu lateral nord. Cobert per aquest estrat es documentà un nivell d'incendi, que presentava un sediment grisós amb abundants restes de carbó vegetal (u.e. 3004). Per sota d'aquest es documentà un paviment de terra batuda (u.e. 3005) que es recolzava directament sobre el substrat d'argiles miocenes. A la part interior del mur (u.e. 3002), es localitzà la rasa de fonamentació d'aquest, reblerta amb terra vegetal que contenia alguns carbons vegetals i petites pedres subanguloses (u.e. 3006). Les condicions de l'excavació no permeteren, tot i el seu interès arqueològic, seguir excavant i documentar els nivells fundacionals del conjunt. Al sud del mur es documentaren dos potents nivells de rebliment (u.e. 3003 i u.e. 3007), aquest darrer amb abundant material ceràmic.

El conjunt de murs localitzats a la rasa R-6000 s'orienten nord-est sud-oest i sud-est nord-oest, mentre que l'aparegut a la R-3000 segueix una orientació est-oest. A nivell constructiu presenten característiques molt similars, tots ells tenen un gruix que oscil·la entre 40 i 50 cm i foren construïts utilitzant preferentment blocs de pedra tabulars procedents dels nivells de tapàs presents a la zona, col·locats horitzontalment formant filades i lligats amb argila del mateix substrat.

ESTUDI DELS MATERIALS

Al llarg de la present intervenció, es varen recuperar un total de 537 fragments de ceràmica corresponents a 55 individus diferents, en base al sistema de ponderació per 1. Les restes ceràmiques més significatives són les importacions. Constitueixen l'element que ens ha permès delimitar la cronologia dels nivells excavats.

Ceràmiques de vernís negre

S'han recuperat un total de set fragments de ceràmica de vernís negre del tipus Campaniana A que han fet possible identificar sis individus diferents; ha estat possible classificar quatre d'aquest sis individus atès que dos d'ells no es conservaven suficientment com per a identificar la forma concreta. Tots els individus identificats, localitzats a la u.e. 3004, corresponen a la forma Lamboglia 27.

Aquesta forma es troba àmpliament documentada als jaciments tarragonins amb cronologies de finals de segle III a.C. fins a època d'August. En aquest sentit els paral·lels més exactes els hem de buscar a la ciutat de Tarragona on una revisió recent de les importacions d'època tardorepublicana i altimperials ens mostra que ens trobem davant de la forma més abundant dels diferents conjunts analitzats (DÍAZ, OTIÑA, 2002).

A la u.e. 9001 es recuperà una peça atribuïble a la forma 40b de Lamboglia, amb la pasta molt depurada i de color beige. El vernís té una tonalitat blavosa-metàl·lica brillant, i a la cara exterior hi ha restes de decoració amb pintura blanca en forma d'òves. Es tracta d'una producció de ceràmica Calena, que a Tarragona apareix en contextos cronològics de principis del segle II a.C. (DÍAZ, OTIÑA, 2002).

Àmfores d'importació

Només ha estat possible identificar importacions amfòriques d'origen ebusità. Ha estat possible identificar un individu corresponent a la forma PE-23 (u.e. 9001). Es tracta d'una àmfora de tipus grec, amb un coll clarament diferenciat i unes nanses grans. La pasta és de color verdós, i segons J. Ramon es tracta d'una producció datable a la primera meitat del segle II (RAMON, 1991).

Ceràmica reduïda

La ceràmica a torn, de coccio reductora, està escassament representada en el registre. Només s'han recuperat sis individus corresponents a cinc formes identificables. La peça més destacable és un petit Kylix en miniatura, del que ja se'n coneixia un altre exemplar al mateix jaciment (FABRA, BURGUETE, 1986, 75). Així mateix s'han identificat dos bols, un fragment informe amb una lleugera engalba de color marró i dues vores d'olles.

Ceràmica comuna oxidada

Entre les produccions ibèriques cuites en ambients oxidants cal destacar la presència de quatre àmfors. Dues d'elles presenten el llavi amb secció triangular, mentre que les altres dues tenen el llavi motllurat. Així mateix cal destacar la presència d'una carena amb nansa. A la part superior de la nansa es pot apreciar un segell imprès. Aquest segell és de tipus circular decorat amb un motiu figurat que no hem pogut identificar.

Altres recipients que hem de destacar són les tenalles amb vora zoomorfa. Cal dir que ha estat possible identificar dos recipients amb una vora de grans dimensions i altres tres amb mides més petites. Tots cinc exemplars presenten pasta del tipus sandwitx.

Una tercera forma documentada és el Kàlathos. Aquesta és una de les formes típiques del món ibèric que apareix a partir del segle III. Durant l'excavació de 1995 se'n recuperaren cinc individus. Alguns fragments presenten decoracions pictòriques en color vermell vinós consistents en motius geomètrics. Cal destacar una peça que hem inclòs dins d'aquest grup, tot i no tractar-se exactament d'un kàlathos. Aquesta peça presenta una pasta molt fina ataronjada i sorprenentment dura, les parets presenten unes estries molt marcades, i la cara exterior està recoberta per una engalba d'un color ataronjat, més lluent que la pròpia pasta.

Entre els recipients destinats al servei de taula podem destacar la presència de dos bols diferents, similars a la forma Lamboglia 21 de la Campaniana A. Es tracta d'una forma que també l'hem trobada amb pasta reductora en altres jaciments (DÍAZ, OTIÑA, 2002). També cal destacar la presència de vuit vasos caliciformes, característics al Camp de Tarragona dels segles III-I a.C. (FABRA, BURGUETE, 1996, 74). Les pastes i els acabats són molt diversos, si bé la semblança de dimensions, parets molt primes i diàmetre de boca no superior als 9 cm.

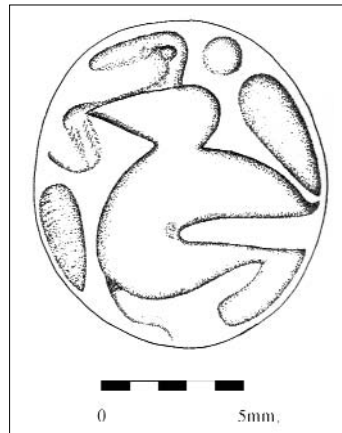

Figura 2. Segell d'una de les àmfors ibèriques.

Ceràmica a mà

Les formes i les peces sense tornejar són molt escasses, concretament hem identificat vuit individus corresponents a dues formes diferents identificables com a olles de coccio i tapadores.

Pel que respecta a les tapadores ha estat possible identificar tres individus diferents; tots tres presenten unes pastes i uns acabats molt grollers i vores lleugerament bisellades amb mínimes evidències de foc. Els desengreixants són molt grollers, consistents en puntets blancs, material fèrric i mica daurada i platejada d'una mida considerable. Les superfícies exteriors presenten acabats brunyits molt toscos.

Els cinc individus restants corresponen a recipients oberts, amb la vora exvasada i perfil en forma d'essa; es caracteritzen per tenir un diàmetre inferior als 12 cm. Les pastes són també molt grolleres amb un desengreixant igualment groller. En aquest cas els acabats són més acurats, amb espatulats a la part superior. Aquest tipus ceràmic ja havia estat identificat amb anterioritat al jaciment del Vilar (FABRA, BURGUETE, 1986).

D'aquest darrer conjunt cal destacar una peça (ue. 9001) del qual es conservava el perfil complet, i podem veure com el terç superior està espatulat; per sota trobem dues línies incises que envolten la peça sobre la qual i ha dues petites nanses enganxades, amb funcionalitat única i exclusivament decorativa. Els dos terços inferiors, fins arribar a la base plana, presenta unes lleugeres incisions.

Altres

Al llarg de la intervenció també es varen recuperar dos *pondus*. El primer d'ells (ue. 9001) estava afectat per un fort impacte tèrmic i se'ns desfeia a les mans en el moment d'estudiar-lo. Concretament es tracta d'un *pondus* de forma paral·lelepípede amb unes dimensions aproximades de 4,2 cm de gruix i 12 cm de llarg, sense que puguem concretar la seva amplada.

El segon *pondus* documentat (ue. 3007) tenia forma troncopiramidal i es trobava lleugerament escapat per la seva base. Les seves dimensions són de 4,4 cm de gruix, amb una alçada mínima de 11,4 cm i una amplada de 4,6 cm a la part superior. Cap dels exemplars presentava decoracions incises.

Decoracions pintades

Les decoracions pintades no són molt abundants al conjunt ceràmic recuperat. Es tracta sempre de decoracions geomètriques simples, fetes amb pinzell i pintura de color roig-vinós. Les bandes que trobem són de diferents dimensions i cercles concèntrics i només en dues ocasions, un kàlathos i una peça indeterminada –possiblement també es tracti d'un kàlathos– trobem combinacions de diferents elements.

Objectes lítics

Pel que fa al material lític, els únics elements recuperats durant la intervenció han estat recuperats a la u.e. 6014. Es tracta de dos petits blocs de gres vermell, procedents de les formacions triàsiques del Bundsandstein, amb marques evidents d'haver estat usats per esmolar objectes metàl·lics. L'un té unes mides de 110 x 100 x 70 mm, i presenta marques a dos laterals, mentre que l'altra mesura 200 x 130 x 110 mm i presenta evidències d'haver estat usat per les dues cares i dos dels seus laterals.

Elements metàl·lics

Els materials metàl·lics recuperats consisteixen en una petita peça de bronze de forma rectangular (65 x 14 x 3 mm), amb estries en un dels extrems de la cara superior i una petita perforació, probablement destinada a subjectar-la mitjançant un clau, procedent de la u.e. 9001; un fragment de placa de ferro corbada de 55 x 25 x 5 mm de la u.e. 6014; nou fragments d'escoria de fundició del ferro; una petita làmina de ferro de 50 x 10 x 3 mm localitzats a la u.e. 6015, i un objecte de ferro no identificat de 90 x 25 x 25 mm procedent de la u.e. 3001.

Fauna

Durant la intervenció es recuperaren un total de 47 restes òssies, de les quals tan sols 19 han estat identificades. Aquestes es divideixen en 13 restes d'ovicàpid, 3 de lagomorf, 1 de bòvid, 1 de suïd i 1 d'au. Com es pot observar, el registre faunístic recuperat és molt reduït i no és prou significatiu com per poder-ne extreure conclusions prou sòlides. Tot i això, cal destacar el fet que el 70% dels fragments identificats siguin d'ovicàpids.

CONCLUSIONS

Les restes localitzades durant la intervenció arqueològica poden correspondre al límit nord-oest del poblat del Vilar. Així, l'estructura 6019 faria les funcions de mur de tancament de l'assentament, ja que ressegueix el límit del turó per aquest sector. A partir d'aquest mur s'inicia el pendent del turó amb un desnivell molt accentuat i no és probable que s'hi trobessin estructures d'hàbitat. Aquesta hipòtesi ve recolzada per la manca de restes arqueològiques constatada durant el seguiment de les rases de les conduccions de gas natural, que s'efectuaren en el pendent del turó per tal de connectar la Plaça de l'Estació amb la zona del Fornàs. Adossades a la cara interna d'aquest mur s'hi troben una sèrie d'estances disposades en bateria que compartirien els murs laterals (u.e. 6017, 6018, 6025, 6027 i 6028) disposats perpendicularment al mur de tancament.

Al sud-oest del mur 6019 s'hi ha documentat una acumulació de grans blocs que podrien correspondre a la fonamentació d'una estructura de grans dimensions. Malauradament, el seu mal estat de conservació i l'escassa superfície excavada no permeten contrastar aquesta hipòtesi.

En el cas del mur 3002, el seu aïllament espacial no permet relacionar-lo amb la resta d'estructures documentades, si bé podem assegurar que es tracta d'una estructura d'hàbitat.

Pel que respecta als materials ceràmics recuperats a la intervenció podem indicar en primer terme que ens ofereixen una cronologia de primera meitat de segle II a.C., coincidint amb la datació que dona l'estudi dels materials de l'Institut d'Estudis Vallencs (FABRA, BURGUETE, 1986). En segon terme cal destacar l'escassa presència de materials fets a mà, i les poques formes que es produeixen amb aquesta tècnica, que es limita a tapadores i olles amb perfil en forma d'essa. Aquest fet sembla coincidir amb jaciments de cronologia similar propers, com el Castellet de Banyoles de Tivissa (ASENSIO *et alii*, 1996). Dins la ceràmica oxidada cal destacar l'alt percentatge de vasos caliciformes, element que no trobem en cronologies anteriors a la zona i que tampoc no estan representats en jaciments tan propers en el temps com en la fase d'amortització del Castellet de Banyoles.

Pel que fa als *kalathoi*, podem afirmar que cap dels exemplars recuperats prové de les produccions del veí taller de Fontscaldes, tal i com

ja succeeix en la resta de materials del Vilar dipositats a l'Institut d'Estudis Vallencs (FABRA, BURGUETE, 1986). Aquest fet ens indica que molt probablement tots dos jaciments no coincideixen en el temps.

Pel que respecta a la cronologia del poblat, comptant sols amb els materials procedents de l'excavació, és difícil arribar a conclusions sòlides i generalitzables a tot el poblat, però considerant la bibliografia existent fins el moment i els materials de la col·lecció de l'Institut d'Estudis Vallencs es fan evidents una sèrie de coincidències. Així doncs, en primer terme ens és difícil precisar el moment de la seva fundació a causa de la manca d'estratigrafies completes. Alguns materials recuperats, com les peces àtiques de figures vermelles (FABRA, BURGUETE, 1986), ens remetent com a mínim al segle IV a.C. Pel que fa al moment del seu abandonament, disposem de més evidències arqueològiques. El nivell d'incendi (u.e. 3004) que sembla associar-se a l'esfondrament de l'estructura correspon, a l'igual que la resta de nivells documentats durant la campanya del 95, a una cronologia d'inicis del segle II a.C. a partir de les importacions i la presència de *kàlathos* ibèric.

Aquestes dades coincideixen tant amb el límit cronològic que indiquen els materials conservats a l'Institut d'Estudis Vallencs, com amb les notícies de l'excavació de 1923, al què es documentà un potent incendi que fou relacionat amb la destrucció i abandonament del poblat. Les causes i el moment de l'abandonament del jaciment, al voltant de la segona meitat del segle II a.C., presenten evidents paral·lelismes amb el context de destrucció de l'assentament del Castellet de Banyoles de Tivissa, un altre dels grans assentaments de la província de Tarragona.

Les grans dimensions que presumiblement assoleix el poblat ibèric del Vilar ens permet en indicar que només en mides, pel que sabem fins a la data, dins la Cessetània ibèrica, només seria superat per l'assentament de Tarragona, Cese. D'aquesta manera hem de considerar el poblat del Vilar com un assentament de primer ordre dins l'organització territorial i social de la Cessetània ibèrica. Un segon factor important per considerar la importància del poblat del Vilar és el volum d'importacions. En aquest cas, a diferència de l'assentament de Tarragona, el volum d'importacions és clarament menor. Aquest fenomen, que pot ser completament fortuït en funció de les restes documentades durant les diferents intervencions arqueològiques realitza-

des, ens marca una relació directa amb l'assentament de la ciutat de Tarragona, ja que totes les produccions ceràmiques que s'han identificat fins a la data al poblat del Vilar també s'han documentat a l'assentament de Tarragona, si bé en el cas tarragoní en majors proporcions (OTIÑA, RUIZ DE ARBULO, 2000).

BIBLIOGRAFIA

- ASENSIO, D.; CELA, X.; FERRER, C. (1996): "Els materials ceràmics del poblat ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa). Col·lecció Salvador Vilaseca de Reus", *Pyrenae*, 27, pp. 163-191. Barcelona.
- BURGUETE, S.; FABRA, E. (1983): "El jaciment del Vilar, una qüestió inconclusa", *Cultura*, març, Valls.
- BURGUETE, S.; FABRA, E. (1984): "A l'entorn de la troballa d'un kàlathos", *Cultura*, juny, Valls.
- BURGUETE, S.; FABRA, E. (1984): "Estudi d'una àmfora púnica" a *Cultura*, març, Valls.
- BURGUETE, S.; FABRA, E. (1986): "Introducció a l'estudi del jaciment ibèric del Vilar", *Quaderns de Vilaniu*, 9, pp. 55-78. Valls.
- DÍAZ, M.; OTIÑA, P. (2002): "El comercio de la Tarragona antigua: importaciones cerámicas entre el siglo III a.C. y la dinastía julio-claudia", *Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéés*. Archéologie et histoire romaine, 8, pp.171-193.
- FABRA, E.; BURGUETE, S.; SOLÉ, D. (1990): "El jaciment ibèric de "El Vilar". Conjunt de ceràmiques de vernís negre aparegudes l'any 1986", *XXXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya. Valls-Vila-rodona*, pp. 173-184. Valls.
- LAMBOGLIA, N. (1952): "Per una classificazione preliminare della ceramica campana", *Atti del I Congresso di Studi Liguri*, 139-206. Bordighera.
- MOREL, J.P. (1981): *Céramique Campanienne: les formes*. Roma.
- OTIÑA, P. (1998): "Els ibers al Camp de Tarragona", *Kesse*, pp. 8-13, Tarragona.
- OTIÑA, P. ; RUIZ DE ARBULO, J. (2000): "De Cese a Tárraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52, pp. 107-136. Barcelona.
- POU, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1993): "El poblament ibèric a la cessetania", *Laietania*, 8, pp. 183-207. Mataró.
- RAMÓN, J. (1995): *Las ánforas fenicio-púnicos del Mediterraneo central y occidental*. Barcelona.
- SOLÉ, X. (1985): "Poblado ibérico de El Vilar. Valls", *Arqueología* 83, p. 201, Madrid.
- VILASECA, S. (1968): "Notas de arqueología de Cataluña y Baleares" *Ampurias*, XXX, pp. 362-364. Barcelona.

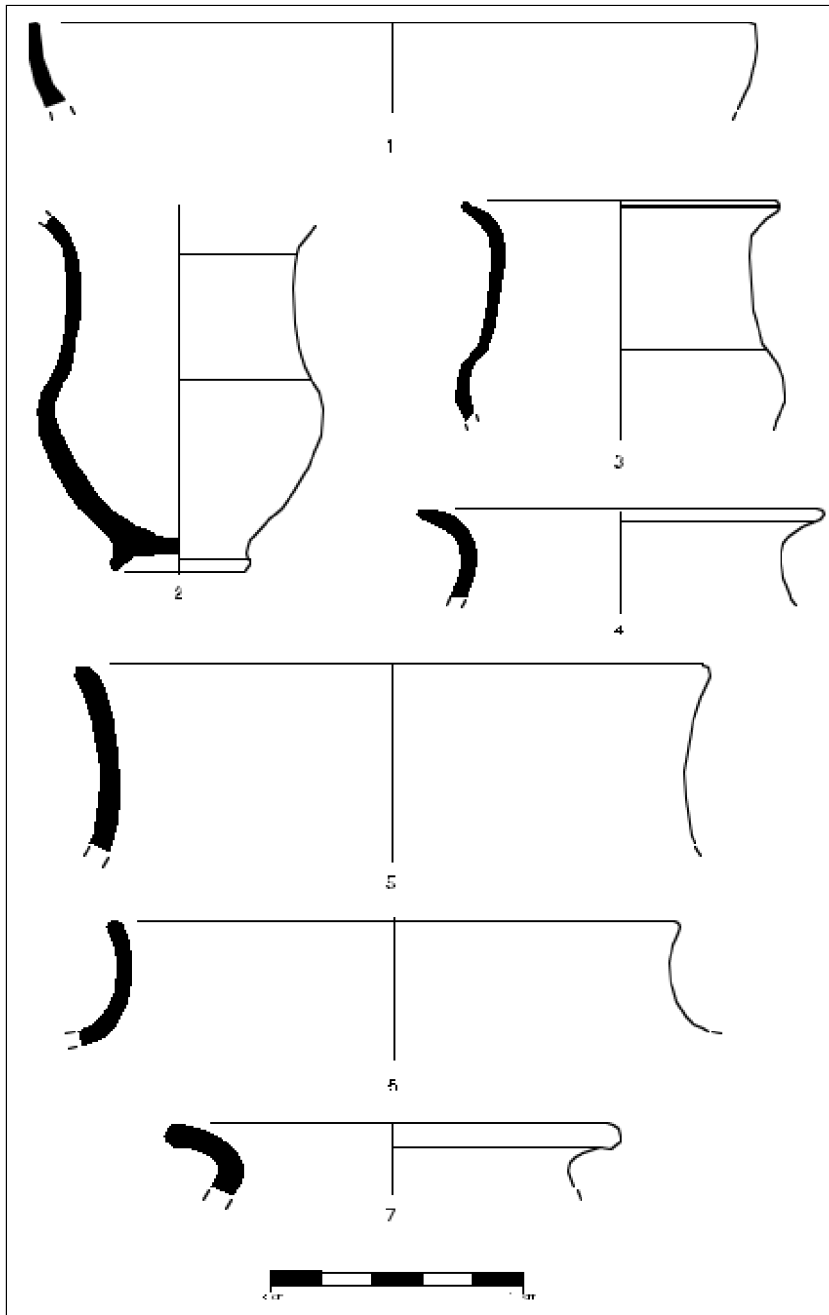

Figura 3: 1 i 3 a 7, comuna ibèrica oxidada; 2 gris de la costa catalana.

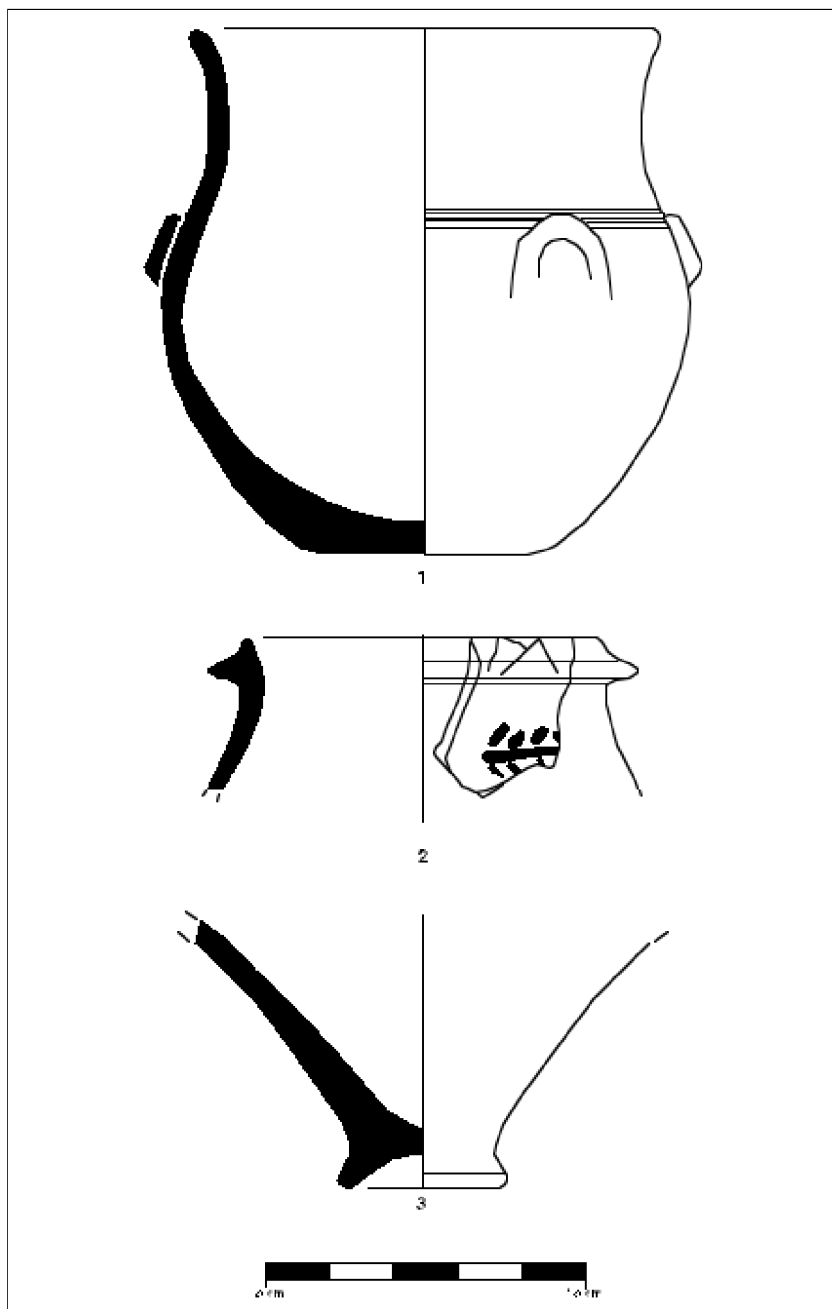

Figura 4: 1, comuna ibèrica reduïda; 2, ceràmica de vernís negra; 3, comuna ibèrica oxidada.

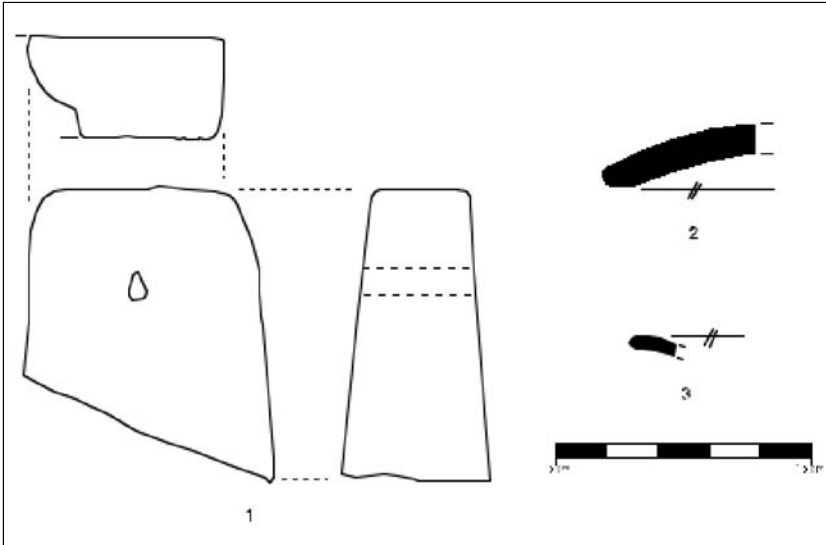

Figura 5a: 1, pondus; 2 i 3 comuna ibèrica oxidada.

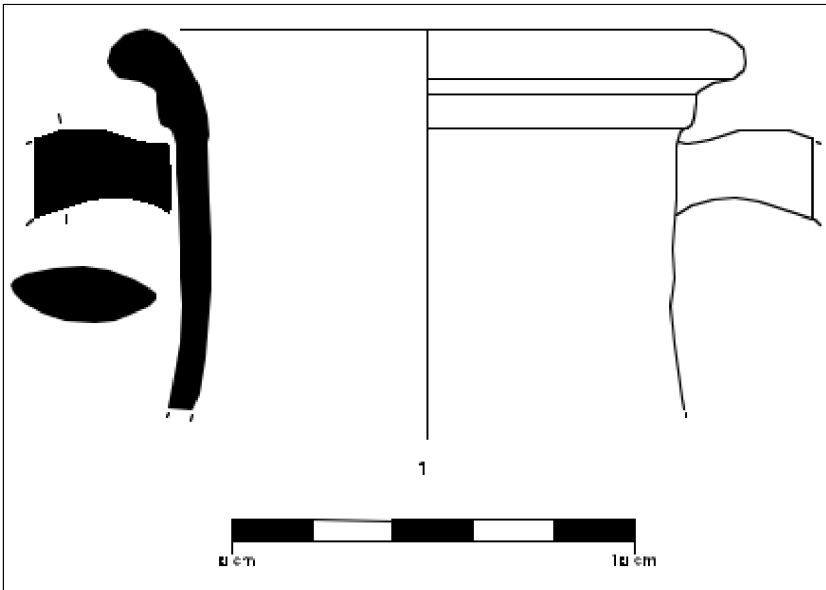

Figura 5b: Àmfora PE-23.

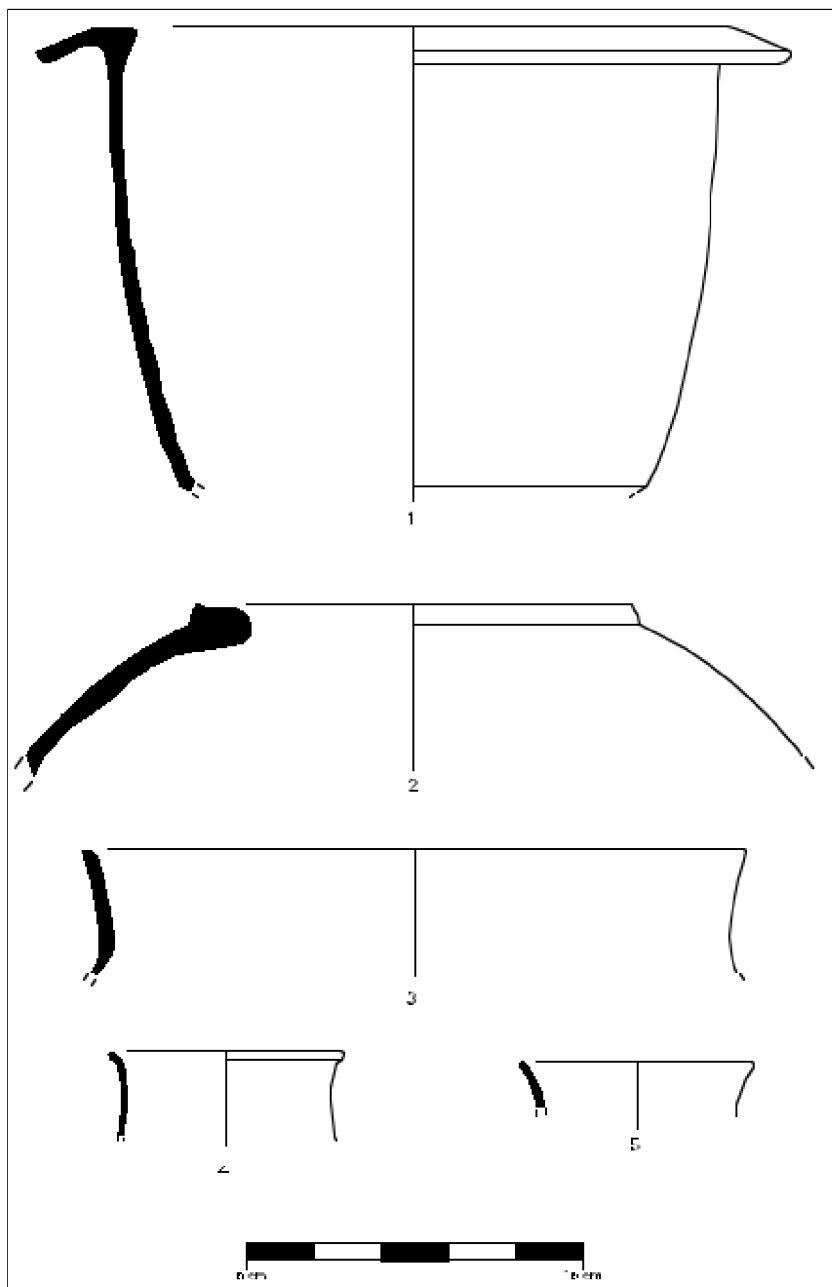

Figura 6: 1, kálathos de comuna ibèrica oxidada; 2, àmfora ibèrica; 3 a 5 comuna ibèrica oxidada.

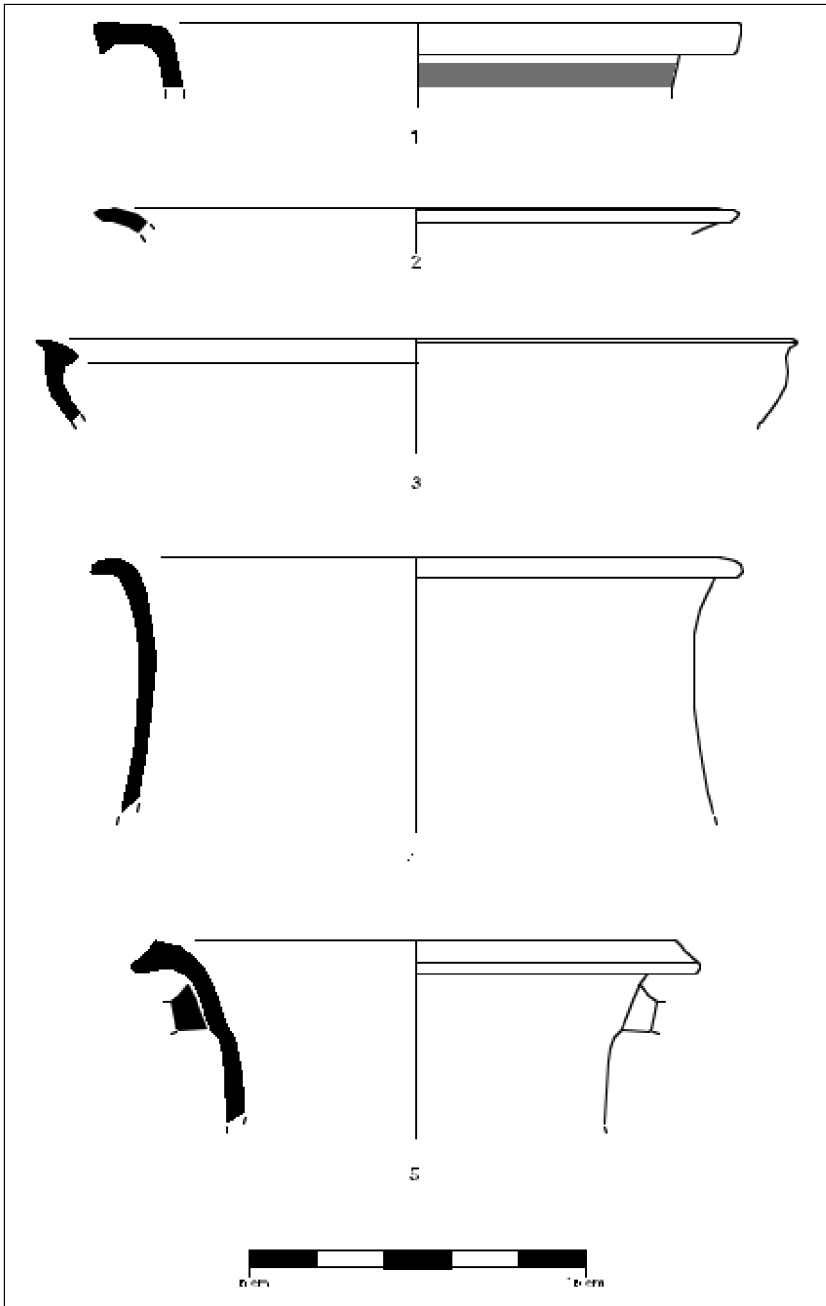

Figura 7: 1, kálathos de comuna ibèrica oxidada pintada; 2 a 5, comuna ibèrica oxidada.

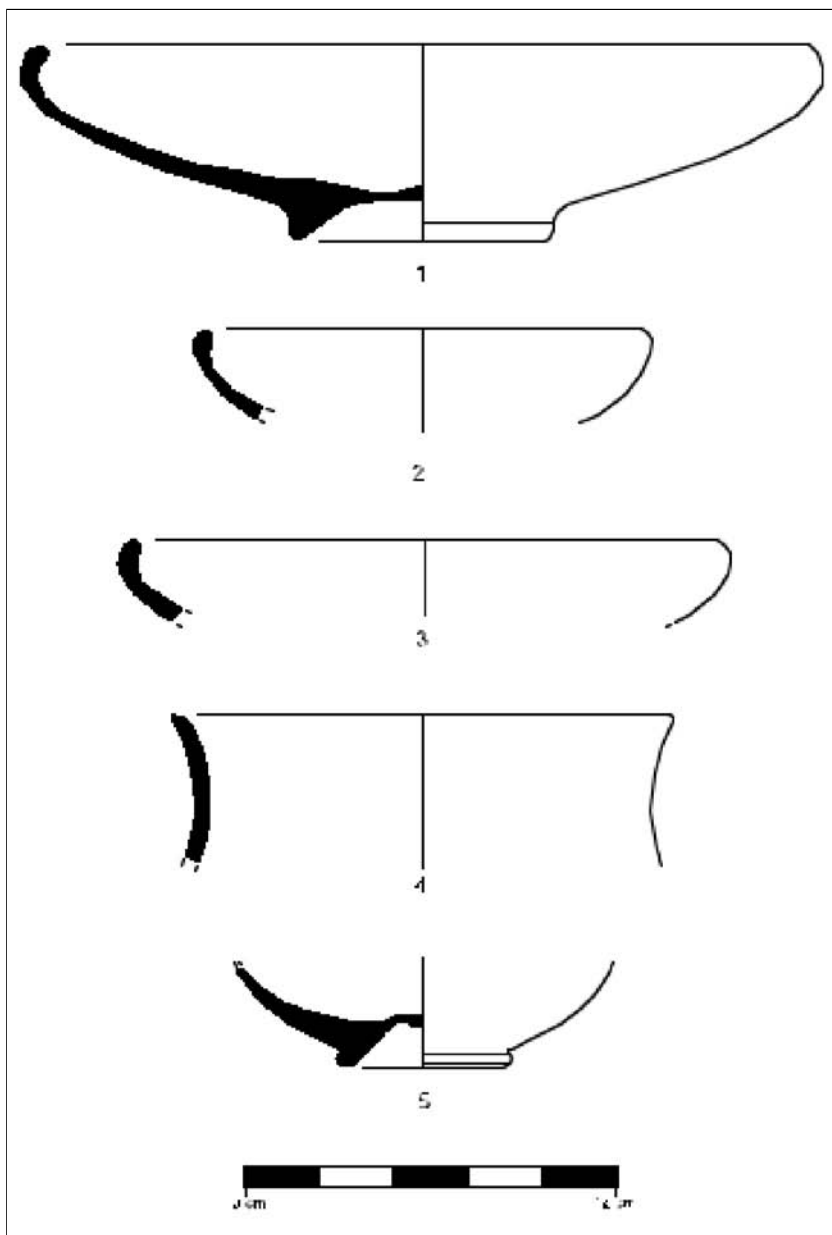

Figura 8: 1, comuna ibèrica oxidada; 2, 3 i 5, Campaniana A; 4, comuna ibèrica reduïda.